

УДК 74.746:749

*Резвухіна Людмила Олександрівна,  
старший викладач НТУУ «Київський політехнічний інститут»,  
Кірдіна Олена Миколаївна,  
старший викладач НТУУ «Київський політехнічний інститут»*

## ОСОБЛИВОСТІ СТИЛЮ БАРОКО В ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОМУ МИСТЕЦТВІ

*У статті аналізуються особливості стилю бароко в декоративно-прикладному мистецтві, підкреслено, що даний стиль набув популярності не тільки в країнах Західної Європи, а й в Україні. Висвітлюються основні характеристики стилю, що відрізняють його з-поміж інших стилів і напрямів.*

*Ключові слова: бароко, бароковий костюм, бароковий орнамент, меблі, інтер'єр, барокове золотарство країн Західної Європи та України.*

*В статье анализируются особенности стиля барокко в декоративно-прикладном искусстве, подчеркнута, что данный стиль приобрел популярность не только в странах Западной Европы, но и в Украине. Высветлены основные характеристики данного стиля, что выделяют его среди других стилей и направлений.*

*Ключевые слова: барокко, барокковый костюм, барокковый орнамент, мебель, интерьер, барокковое ювелирное искусство стран Западной Европы и Украины.*

*The article analyzes the characteristics of the Baroque style in the arts and crafts, it stressed that this style has gained popularity not only in Western Europe, but also in Ukraine. It clears up the main characteristics of this style that distinguish it from other styles.*

*Key words: Baroque, baroque costume, baroque decoration, furniture, interior, baroque jewelry art of Western Europe and Ukraine.*

Аналізуючи твори декоративно-прикладного мистецтва країн Західної Європи та України, слід зазначити, що як синтетичний напрям бароко переосмислює під кутом зору катаклізмів новоєвропейської історії певні духовні звершення пізнього Середньовіччя, Ренесансу та Реформації. При цьому від Середньовіччя взято духовність символічного бачення світу, від Ренесансу – гуманізм (іноді в трагічному висвітленні) та відновлення античності, від Реформації – динаміку.

У деяких народів Європи час розвитку стилю бароко збігається зі становленням національних рис архітектури, з використанням творчості народних майстрів (українська архітектура кін. XVII – поч. XVIII ст.), із залишками готики (Бельгія, Німеччина). Своєрідна за своїм розвитком архітектура країн ісламу, арабського Сходу. Пишними квітами розквітає декоративний стиль в Іспанії, Португалії і в їхніх колоніях у південній Америці. Можна сказати, що бароко ні за часом, ні за своїми формами не було однаковим для різних народів. Водночас форми вільного від канонів динамічного стилю, яким був бароко, ширше, ніж інші, охоплюють розвиток матеріально-художньої культури кінця епохи феодалізму.

Стильові риси бароко відбилися у творах декоративно-прикладного мистецтва у вигнутих формах меблів, у посуді, мотивах орнаменту, відтворюючи певне світосприйняття, сповнене суперечностей і внутрішньої боротьби.

Бароко – це складне явище культури. З одного боку в історії свого розвитку воно спирається на найбільш експресивні сили доби Відродження, з другого – стає підвалиною для стилю рококо і класицизму, які завершують епоху феодалізму в її останньому періоді великих абсолютистських монархій Франції, Австрії, Росії.

Специфікою українського бароко є та обставина, що тяжіння до античності та міфологічних образів і середньовічної символіки переломлюються в ньому через відновлення традицій Київської Русі; а певні ідеї Реформації засвоюються в контексті ідеалів національно-визвольної боротьби з її героїкою та демократизмом. Ці демократичні тенденції і пов'язують на Україні певні риси бароко (зокрема його декоративність) з особливостями народного мистецтва.

Історіографія вивчення та дослідження стилю бароко представлена працями як вітчизняних, так і зарубіжних учених різних часів. Так, відомості про орнамент як важливу складову прикладного мистецтва знаходимо в праці О. О. Міллера [8], якого вважають першим дослідником декоративно-прикладного мистецтва кін. XIX – поч. XX ст.

Першими дослідниками наукового напрямку стилю бароко в Україні, який почався в др. пол. XIX ст. були І. Щербаківський і К. Широцький. Одним з найзначніших мистецтвознавчих досліджень доби становлення науки стала праця К. Широцького «Нариси з історії декоративного мистецтва України», присвячена художньому оздобленню житла. У цей час відомий історик Володимир Антонович у своїй праці використав архівні матеріали про виготовлення виробів декоративно-прикладного мистецтва в стилі бароко.

У перші десятиліття XIX ст. відомий історик М. Біляшівський, який у 1902 р. очолив Київський музей старожитностей і мистецтв, що був предтечею Національного музею історії України, звернув увагу на використання традиційних орнаментальних мотивів бароко у книгодрукуванні. Маючи багатий досвід археологічної практики, здобутий під час розкопок у різних регіонах України, у своїх працях використовував архівні матеріали про зародження стилю бароко та його поширення на Україні [6]. Учений подає стислий виклад композиційного рішення, технік і колориту орнаментів вишивки в залежності від територіального походження виробів.

У 70-х рр. XX ст. відомий дослідник М. Драган [4] в своїй книзі «Українська декоративна різьба XVII–XVIII ст.», даючи узагальнюючу характеристику стилю бароко, стверджує, що на західноукраїнських землях переходові до бароко передував період Відродження, який підготував підґрунтя для нього на всій території України. Але разом із цим він стверджує, що «на східноукраїнських землях бароко прийшло на зміну доживаючим візантійським традиціям...». До цієї останньої точки зору слід поставитися критично вже тому, що візантійські традиції були сильнішими на західноукраїнських землях порівняно зі східноукраїнськими.

За доби незалежності окремих аспектів розвитку бароко в Україні XVII–XVIII стст. торкалися такі сучасні діячі мистецтв як Ю. Ясиновський, В. Овсійчук, В. Крекотень, А. Макаров. Проте дослідники зосередилися переважно на узагальненій характеристиці стилю бароко та на пошуку традиційних художньо-стильових особливостей українських майстрів декоративно-прикладного мистецтва.

Значний внесок у дослідження феномену українського бароко в перші роки ХХІ ст. зробила Ю. Івашко, яка в своїй праці «Перлини українського бароко», висвітлює історію та типологію пам'яток українського бароко, а також дає характеристику школам українського бароко. Н. Будзинська, співробітниця Музею історії міста Києва, в своїй статті «Барокова краса Києва» пише, що саме в Києві у XVII–XVIII стст. найяскравіше виявилися національні особливості мурованої архітектури України. Вона відзначається розмаїтістю і відбиває національну специфіку, що відрізняє українську архітектуру від архітектури інших народів.

Таким чином, короткий аналіз стану наукової розробки проблеми засвідчує, що творча спадщина стилю бароко досліджувалася фрагментарно, здебільшого у контексті висвітлення загальної інформації, при цьому питання щодо особливостей стилю бароко та його порівняльної характеристики залишалося недостатньо висвітленим.

Варто зазначити, що досі не було здійснено повної класифікації цих творів, та відповідно, ґрунтовного аналізу особливостей українського «козацького» та західноєвропейського бароко, відтак особливості бароко як явище у сучасному мистецтві не досліджувалися, не визначено їх ролі у сучасному культуротворчому процесі.

Мета цієї статті полягає в осмисленні особливостей феномену зарубіжного та українського бароко XVII–XVIII стст. та аналізі їх прояву в зарубіжній та українській національній культурі.

Термін «бароко» був введений швейцарськими вченими – істориком і філософом культури Якобом Буркхардтом (1818–1897) та мистецтвознавцем і культурологом Генріхом Вельфліном (1864–1945) в кін. XIX – на поч. XX ст. Раніше цей стиль трактувався як відступ від етичних норм. Побутувала введена в обіг теоретиками класицизму думка, ніби доба бароко – це непорозуміння в мистецтві, панування несмаку; начебто бароко підточило і врешті-решт зруйнувало культуру Відродження. Та попри все стиль бароко сформував цілу епоху в історії мистецтв.

Французькі енциклопедисти, німецькі й інші європейські філософи класичної орієнтації відхрещувалися від аналізу мистецтва XVII – сер. XVIII стст. як від такого, що немовби зіпсоване різними надмірностями. Відтоді слово «бароко» стало терміном з відчутним негативним змістом: «дивний», «чудернацький», «химерний» [3].

З погляду класицистів, про бароко можна було говорити й писати лише з іронією. У поглядах на бароко давалася взнаки установка на заперечення цінності спадщини. Бароко називали не інакше як «занепадницький стиль». Навіть коли утвердився науковий погляд на цей стиль, окремі вчені все ще сумнівалися, чи було в ньому щось передове, прогресивне порівняно з Ренесансом.

Переосмисленню ролі бароко у світовій культурі сприяло застосування в кін. XIX – на поч. XX ст. окремих барокових елементів у малярстві, архітектурі, в журнальній і книжковій графіці, в декоративно-прикладному мистецтві. Затавровані та засуджені раніше викрутаси, химери й надмірності бароко знайшли розуміння нових поколінь митців. У нібито недоладному нагромадженні прикрас, алегорій та емблем вчені й митці різних країн розгледіли струнку систему понять і значень, суголосним суспільним настроям і задумам художників тієї доби.

Слід зазначити, що характерною особливістю бароко є проникнення світського світогляду в усі сфери художньої діяльності. Монументальність форм, експресивність,

введення алегорій і символів, пишна декоративність орнаментики, парадність та урочистість, що притаманні бароко, знайшли відтворення в мистецтві цього періоду. Злиття принципів бароко з національною народною традицією визначило своєрідність його варіантів.

Специфічні риси бароко виявилися в ковальстві, золотарстві, інтер'єрі, орнаменті, меблях, костюмах, тканинах, гончарстві, художній обробці дерева та рогу того часу. Розвиткові мистецтва сприяло піднесення філософської думки, науки, літератури. Прийшовши на зміну художній культурі Відродження і маньєризму, бароко відкрило нові можливості для мистецтва, що особливо яскраво виявилось в синтезі мистецтв.

У Франції часів панування Людовіка XIV сформувався стиль французького бароко, який розширив просторові можливості формоутворення, різних видів декоративно-прикладного мистецтва, у тому числі й металопластики. Французький тип ювелірства був стриманішим у використанні декоративних деталей та активних форм порівняно з німецьким бароко. Жіночі ювелірні прикраси творилися у вигляді легких ажурних форм бантів, вінків, букетів, об'єднаних за стилістикою та призначенням у цілісні гарнітури. Значну роль у бароковому золотарстві Франції відіграли художники – автори рисованих проєктів, такі як Антуан Лепотр, Даніель Маро, Алексіс Луар та майстри-золотарі – родина Балленів, а саме Клод Баллен (1615–1678), який виготовляв столи, канделябри, вази й таці, що прикрашали Дзеркальну галерею Версальського палацу, Ніколя Делоне, Александр Куртуа та ін. [3].

Барокове золотарство Нідерландів прославив Адам ван Віанен (1569–1627), який виготовляв парадні таці на ніжці для овочів та чарки. У декор майстер любив вписувати міфологічні, алегоричні та біблійні сцени. Значною заслугою німецьких ювелірів стало вдосконалення Йозефом Страссером методу імітації діаманта кришталем з високим коефіцієнтом заломлення світла. У формотворенні яскраво виявилось застосування контрастних зіставлень об'ємів, фактур, кольору.

Для бароко характерні урочистість і вражаючі ефекти, динамічність композиції й декоративна пишність. Саме такими епітетами можна описати бароковий костюм – комплекс одягу, який сформувався в межах стилю бароко XVII ст. У костюмі замість прямих спокійних обрисів з'явилися звивисті, хвилясті лінії, створені численними пишними зборками й багатьма різноманітними рельєфами. Силует подрібнився, втратив єдність і набув вибагливості, пишноти. Характерною стала перевантаженість різноманітними бантами, розетками. У жіночому костюмі знову стала переважати «осина» талія, декольте у формі овалу. У чоловічому костюмі всі деталі надавали йому блиску і вишуканості, поєднаних зі строгістю й ефектністю [3].

Відійшовши від властивих ренесансній культурі уявлень про чітку гармонію та закономірність буття і безмежні можливості людини, естетика бароко будувалася на колізії між людиною та зовнішнім світом, між ідеологічними й чуттєвими потребами, розумом і природними силами, які уособлювали тепер ворожі людині стихії.

У XVII – пер. пол. XVIII стст. великого поширення набуває бароковий орнамент – сукупність візерунків і прикрас творів архітектури та декоративно-прикладного мистецтва європейських країн. На перший план виходить динамічність руху, емоційність образів і пишна декоративність композицій. Значного поширення набули рослинні, геометричні, фантастичні мотиви тощо. Так, наприклад, античним мотивом акантового листва, який у бароковому орнаменті набув енергійної виразної форми, декорували

шовкові й оксамитові тканини, вироби з бронзи, срібла, дерева, скла тощо. Популярними також були композиції з квітів і плодів, сплетених у важкі гірлянди. Їх застосовували у техніці різьблення та дерев'яної мозаїки (інтарсії) для прикрашення меблів. Часто гірлянди поєднували із зображенням жіночих фігур та амурів.

Цілком природно, що злиття принципів бароко з національною народною традицією визначило своєрідність його українського варіанта. Специфічно національні риси бароко, які виявилися в усіх видах мистецтва – архітектурі, живописі та графіці, скульптурі, художньому металі та гаптуванні, сформувалися у містах Придніпров'я та Києві, який у XVII ст. стає центром художнього життя України. Розвиткові мистецтва сприяло піднесення філософської думки, науки, літератури, пов'язане з діяльністю Києво-Могилянської академії. Особливе місце в українському мистецтві доби бароко належало живописній школі та друкарні Києво-Печерської лаври.

У мистецтві України бароковий орнамент використовувався для декору архітектурних споруд (Брама Заборовського у Києві), в настінних розписах і різьбленні іконостасів, де популярності набув мотив виноградної лози (Андріївська церква у Києві, архітектора Б. Растреллі). Особливо великої майстерності досягають українські різьбярі і зодчі у створенні іконостасів, які підносяться до рівня майстерності італійських майстрів доби Відродження. У формах споруд відбиваються мотиви української природи та орнаменту. На численних спорудах Києво-Печерської лаври, громадських спорудах Чернігова, соборах і церквах Києва, Новгорода-Сіверського, Мгара, Сорочинців, Полтави позначилися риси цього динамічного, декоративного стилю.

Композиції барокового орнаменту набули розвитку в Україні також у різьбленні на камені та кістці, в оздобленні емалевих виробів, гаптуванні золотом одягу козацької старшини [9].

На думку авторів, слід приділити особливу увагу питанню щодо особливостей меблів в стилі бароко. Це європейські меблі XVII – XVIII стст., яким були характерні розвинені конструкції, різноманітні форми, ансамблевість, багатство декоративного оздоблення. Уперше барокові меблі з'явилися в Італії, де в XVII ст. до виробів інтер'єрного призначення висувуються вимоги не лише архітектурної (конструктивної), довершеності, але й комфорту, декоративності, загальної вишуканості. Найпомітнішою фігурою у розвитку барокових меблів Франції став фламандець за походженням А. Буль (1642–1732). Перші значні вироби цього майстра з'являються у 1672 р., а з 1679 р. він очолив столярні майстерні Лувра. Меблі Буля, талановитого архітектора, живописця, рисувальника, гравера мали чимало оригінальних конструктивних і декоративних рис. Вони фанеровані чорним деревом і пишно оздоблені бронзовими накладками і маркетрі з пластинок черепахи, олова, золоченої міді, кістки та інших декоративних матеріалів.

Розквіт барокових меблів у Англії припав на роки правління королеви Анни (1702–1714), внаслідок чого стиль поч. XVII ст. часто називають «стилем королеви Анни». Меблям властиві якість конструктивної побудови і простота. Своєрідним засобом декорування стала орнаментальна інкрустація, а також техніка лакування, чорного і червоного кольорів. Стінки стільців і крісел часто орнаментують мотивами геральдичного щита.

У Німеччині осередками виготовлення барокових меблів були міста Нюрнберг, Майнц, Варцбург, Нейвид, Аусбург, Данциг. Особливістю барокових меблів були кулясті ніжки з виступаючими карнизами, колонки і декоративні фільонки.

В Україні в XVII – XVIII стст. досить значного поширення набуває розпис речей із дерева. П. Алепський в описах дерев'яних палаців у с. Маньківка, с. Трипілля вказує, що вони «дуже красиві та оздоблені різьбою». Про зовнішнє різьблене оздоблення таких споруд свідчить рисунок дерев'яної башти над воротами Софії Київської, виконаний А. Вестерфельдом у 1651 р. На ньому добре передано галерею – аркаду, де в центрі кожної арки – крупний різьблений мотив. Античні мотиви в різьбленні відомі переважно на одвірках і карнизах, де вони сполучаються з профілюванням. Зразки такого різьблення є на одвірках 1700 р. з м. Конотопа та 1705 р. з Київщини. Значного розвитку набуває контурне або пласке різьблення на меблях. При виготовленні простих меблів широко застосовувалася геометрична орнаментация, яка містила переважно стародавні мотиви, що зберігалися в надрах народного мистецтва [6].

Як зазначалося вище з дерева виготовлялося багато прикрашених різьбою та розписом речей побутового, виробничого та ритуального призначення, а також герби українських міст. Особливо розкішним є герб м. Лебедин. З речей ритуального призначення найбільше виготовлялося різьблених хрестів, ручних і натільних.

Протягом др. пол. XVII – XVIII стст. головними способами художньої обробки металів залишаються кування, лиття, карбування та художньо-технічні засоби ювелірної справи, які в цей час удосконалюються. Глибоким гравіруванням оздоблював свої вироби видатний український ювелір І. Равич (1678–1762). Одним із його творів є срібний кухоль XVIII ст., де в пишному обрамленні легким гравіюванням із живою виразністю зображені пелікан і білка. Видатними творами металопластики київських майстрів є два монументальних рельєфи із зображенням архангела Михаїла. Значний вклад в барокове гравіювання внесли П. Волох (1699–1768) та І. Завадовський (дати життя та смерті невідомі). Відомо, що на більшості оправ євангелій XVIII ст. виконувався густий ажурний рослинний орнамент, накладений на кольоровий оксамит. На орнаменті рельєфно виступали овальні медальйони в сьайві з рельєфними ж фігурами на гладенькому тлі. Зразком майстерної роботи такого типу є оправа євангелія 1781 р. з церкви Миколи Доброго в Києві [7].

Наростання декоративності, сполученої з реалізмом, у литті цього періоду виявилось в творчості Йосипа Балашевича – глухівського ливарного майстра кін. XVIII ст. У його талановитих руках гармати ставали художніми творами. Одним із них є гармата 1697 р., відлита на кошти гадяцького полковника Михайла Гороховича.

У пер. пол. XVIII ст. виготовлялися срібні таці з карбованим оздобленням і шляхетськими гербами в центрі. У них іноді карбування поєднувалося з черню та позолотою. Також вироблялося багато різноманітного посуду з мідної бляхи, олова. З олова виготовлялися церемоніальні цехові кубки з малюнками та написами, різноманітні речі церковного вжитку. На деяких виробах чітко виступають риси національної своєрідності.

Насичені за колоритом барочні ікони, разом із соковитим позолоченим різьбленням іконостасів, складали органічний – цілісний ансамбль, що полонив величністю та декоративністю загального звучання.

Заслужують на увагу шедеври української кераміки доби бароко. Це глечики з носиком, покриті зеленою поливою, куманці та баклаги, макітри, миски та полумиски, на яких великого розвитку набуває поліхромний розпис ангобами, кахлі та декоративні вставки.

Барочні риси проявляються і в оформленні стародруків, гравюри яких набувають складних композицій і пишних декоративних форм. Творчість українських художників XVIII ст. – граверів Олександра та Леонтія Тарасевичів, І. Ширського, Гр. Левицького, майстрів-ювелірів – І. Равича, М. Юревича, І. Атаназевича та інших, що відмічена національною своєрідністю та самобутністю, здобула заслужену славу українському мистецтву. Мистецтво України доби бароко, яке створювалося на основі народної естетики в тісному взаємозв'язку з мистецтвом інших країн, являє важливий етап у розвитку духовної культури українського народу.

З викладеного вище можна зробити висновки: стиль бароко, який зародився в Італії, поширився в країнах Західної та Східної Європи, зокрема в Україні. Цьому сприяли такі чинники як: підвищення освітнього рівня та добробуту населення, збільшення в суспільстві вільного часу для виготовлення не тільки потрібних речей, а й вишуканих, красиво декорованих. Предметам декоративно-прикладного мистецтва різних країн притаманні особливі риси, які відрізняють їх від інших, але є спільне – всі вони виконані в стилі бароко.

Підсумовуючи отримані результати дослідження особливостей феномену бароко, варто зазначити, що синтез мистецтв, притаманний стилю бароко, знайшов в західноєвропейському та українському мистецтві яскраве відображення. Даний стиль зумів поєднати реалізм і декоративність.

Таким чином, можна визначити, що бароко мало синтетичний характер, охопивши всі сфери духовної культури – архітектуру, літературу, образотворче і декоративно-прикладне мистецтво, музику, театр. Це був універсальний стиль, особливості якого закономірно і глибоко виявилися в багатьох ланках духовного життя суспільства.

#### **Література:**

1. Бурлака В. Г. *Актуальне мистецтво на рубежі століть* / В. Г. Бурлака // *Пластичне мистецтво*. – 2008. – № 1. – С. 10–17. 2. Гриненко Г. В. *Хрестоматія з історії світової культури* / Г. В. Гриненко. – Москва : Пітер, 2004. – 245 с. 3. *Декоративно-ужиткове мистецтво*. Словник А-К. – том 1. / [За заг. ред. академіка Академії Наук вищої школи України проф. Я. П. Запаска.] – Львів : Афіша, 2000 – 363 с. 4. Драган М. *Українська декоративна різьба 17-18 ст.* / М. Драган. – Київ, 1970. – С. 34. 5. Жолтовський П. М. *Український живопис XVII–XVIII ст.* / П. М. Жолтовський. – Київ : Наук. думка, 1978. – 327 с. 6. *Історія України в особах: Козаччина* / В. Горобець, В. Гурій – Київ : Україна, 2000. – 302 с. 7. Кириченко М. А. *Український народний декоративний розпис* / М. А. Кириченко – Київ : Знання-Прес, 2006. – 228 с. 8. Міллер А. А. *Первобытное искусство* / А. А. Міллер // *Історія искусств*. – Ленинград : П. П. Сойкин, 1929. – С. 3–56. 9. Найден О. *Орнамент українського народного розпису: витоки, традиції, еволюція* / О. Найден. – Київ : Наукова думка, 1989. – 162 с. 10. Рудницька О. П. *Українське мистецтво у полікультурному просторі* / О. П. Рудницька. – Київ : ЕксОб, 2000. – 208 с. 11. Селівачов М. *Українська народна орнаментика XIX–XX ст. (іконографія, номінація, стилістика, типологія): дис. док. мистецтвознавства.* / Селівачов М. – Київ : вид-во НАН України, 1996. – 421 с. 12. Скрипник Г. *Етнографічні музеї України.* / Г. Скрипник ? Київ : Наук. думка, 1989. – 303 с. 13. Тищенко О. *Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XII?XVIII ст.).* / О. Тищенко – Київ : Либідь, 1992. – 192 с.